

ОБРАДА ТЕКСТА ПОМОЋУ ИСТРАЖИВАЧКИХ ЗАДАТАКА

Истраживачки задаци у млађим разредима основне школе до сада, углавном нису интензивно коришћени као облик рада на тексту. Сматра се да је тај начин рада премерен старијим ученицима, ученицима оспособљеним за самостални рад. У трећем и четвртом разреду, нарочито у четвртом, текст можемо обрађивати помоћу истраживачких задатака.

Истраживачким задацима подстичемо ученике да самостално раде. Реч „истраживачки“ овде је условно употребљена, јер ученик овог узраста не може бити истраживач у правом смислу те речи, али може на основу унапред датих задатака да сам истражује текст. Истраживачки задаци су у ствари нека *врста рагних загашака* или *припремних задатака*, помоћу којих се ученици усмеравају на одређене проблеме. „Истраживачки задаци су далекосежни покретачи проблемске и стваралачке наставе. Помоћу њих часови проучавања књижевног дела добијају своју претходницу у продуктивном домаћем раду и своде се претежно на саопштавање и даље богаћење оних сазнања до којих су ученици дошли самосталним радом. У околностима такве припремљеноси књижевно проучавање постаје привлачно и занимљиво, делује афирмативно на ученика, пружа боље резултате и тече брже.

Истраживачки задаци морају бити јасни, прецизни, методички осмишљени и усмерени на одређена питања. Они могу бити исписани на неком медију (презентација, графофолија итд.) како би их ученици прочитали на часу и на основу њих се припремили за обраду текста. Било би најбоље када би сваки ученик добио своје диференциране истраживачке задатке. На часу није довољно само механички репродуковати дате истраживачке задатке, требало би их разрађивати, налазити у њима подстицаје за нова питања и тако стално проширивати истраживачку активност. Истраживачки задаци су веома функционални у току обраде дужих текстова или дела домаће лектире.

У настави се увек поставља питање оспособљености ученика да сазнаје књижевно дело, да се суочи с његовом сложеном структуром. Полазећи од претпоставке да има одговарајуће читалачко искуство и да оперише одређеним теоријским знањем, ученик ће у складу с тим да на свој начин сазнаје књижевно дело. Питање је како ће се снаћи у сазнавању сложених

романеских структура као што су *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника*, како ће да открије њихову структуру и значења, односно доминантне вредности ових дела.

Истраживачки задаци, управо, имају циљ да ученику помогну како би свестраније, систематичније и поузданије сазнао књижевно дело које чита. Не треба их схватити као готова упутства за читање, разумевање и тумачење онога што се чита, већ као оријентацију и подстицај, као усмерење ученика како би најефикасније и најекономичније - без лутања и читалачких странпутица, открио главне вредности књижевног текста. Истраживачки задаци помажу ученику да се боље припреми за самостално читање и тумачење дела на часу.

Истраживачки задаци морају да „премреже“ све доминантне вредности књижевног текста и да сваку од тих вредности одреде према опсегу и значају. Сви задаци одређују начин обраде књижевног дела на часу, сугеришу на његову методичку структуру. То морају бити сажето формулисани радни захтеви који подстичу продуктивност ученика као читаоца, намећу стваралачко-истраживачко и проблемско учење. Није пожељно радне захтеве свести на чисто репродуктивна питања - ко, где, шта, када и сл., већ их тако формулисати да подстичу ученика да мисли, машта, асоцира, да заузме одговарајућа гледишта, да сам открива, запажа, да своје оцене и ставове образложи и да се критички односи према прочитаном. Битно је истраживачке задатке усмерити на водеће елементе уметничке предметности дела, на доминантне вредности, и понудити погодна стручна гледишта, како би учениково самостално сазнавање књижевног дела било ваљано и поуздано. На пример, за обраду проблема историјског и неисторијског у роману *На Дрини ћуприја* можемо утврдити следеће истраживачке задатке:

Пратите уметничке слике историјских збивања која обухвата роман. Наведите историјске периоде и друштвене токове описане у овом делу. — Прибележите те све историјске догађаје. — Уочавајте да ли Андрић више приказује историјске догађаје или људске судбине условљене тим догађајима. — Упоредите историјске и неисторијске ликове у роману. — Докажите да неисторијски јунаци имају покриће у историјским околностима. - Спремите

се да објасните зашто је писац мало простора посветио лику великог Мехмедпаше а знатно више Ђоркану и другим „малим људима“ .

Овим радним захтевима наводима ученике да прате одређене књижевне вредности, историјског и неисторијског. Усмеравамо их да бележе, да откривају, да упоређују и доказују. Ако радни налог захтева од ученика да „докажу“ да неисторијски јунаци имају покриће и оправдање у историјским околностима, онда тај захтев доказивања обухвата доста сложене мисаоне активности. Значи, од ученика не захтевамо да констатују одређено сазнање или запажање - што је једноставно, већ нешто више од тога. Процес тог доказивања обухвата: сазнавање чињеница, њихово упоређивање, изграђивање ставова, прихупљање чињеница за њихово доказивање, само доказивање и проверу ваљаности тог доказивања. Дакле, истраживачко-стваралачки захтев „докажи“ подразумева низ мисаоних радњи и поступака.

Истраживачки задаци су проблемски формулисани радни захтеви помоћу којих ученик самостално открива, препознаје, описује, размишља закључује. Дакле, форма радних налога у истраживачким задацима је више налогодавна, сарадничка, проблемско-истраживачка а мање упитна. Зато већина захтева почиње сарадничким императивима који упућују на мисаоне активности и менталне радње.

Радно-инструктивни захтеви: припремите се, обратите пажњу, подсетите се, издвојте, наведите, пратите, пронађите, прибележите, прочитајте.

Изражавање доживљаја, утисака и сјамова: Како је на вас деловала. .?, Шта сте осетили. ..?, Пратите ток ваших осећања. .., Како сте доживели. ..?, Шта вас је узбудило. ..?, Да ли вас је изненадио. ..?, Наведите узроке ваше стрепње. .., С ким сте се поистовећивали. . . ?, Које мисли је пробудила у вама. ..?

Аналитичко и синтетичко мишљење: анализирајте, објасните, протумачите, рашчланите, закључите, наведите зај еднички став, обједините.

Запажање и асоцирање: запажајте, посматрајте, уочите, откријте појединости, пратите, повежите, наведите појединости које вас подсећају, откријте сличности, откријте разлике.

Стваралачко мишљење: размислите, докажите, поткрепите, процените, образложите, замислите.

Тематски и мотивски хомогени скуп истраживачких задатака — радних налога, може представљати једну, посебним поднасловом означену целину. Рад на часу тече у складу с радним захтевима. Ако тумачењска ситуација захтева, истраживачки задаци се могу допуњавати, мењати, проширивати, али увек у складу с природом самог дела. Истраживачки задаци су јасно и једноставно формулисани, омогућавају целовито сагледавање књижевног дела.

Модел обраде текста помоћу истраживачких задатака на примеру приповетке „Врапчић” Максима Горког:

Истраживачки задаци

Изнеси своје утиске о причи ВРАПЧИЋ. Који део приче је на тебе оставио најснажнији утисак? Зашто врабац Пудик иокушава га извири из гнезда? Докажи да је врапчић био неискусан и рагознао. Шта је врапчићу говорила мати? Како је он о томе размишљао? Шта је врапчић Пудик научио из овог непријатног догађаја? Пронађи неку сличност између Пудика и деце.

Рад на часу

Емоционално-интелектуална припрема (мотивација)
Најава наставне јединице

Изражајно читање текста

Саопштавање доживљаја и утисака

Истраживачко читање у себи - истраживачки задаци

Аналитичко-синтетичко проучавање текста

а) *Шиа си осећао кад си читао ову причу? Шта би урадио да си се нашао у близини врапчића? Који део приче је на тебе оставио најјачи утисак?*

Ово је веома драматична прича из живота врапчића Пудика. Био је млад и неискусан, али и радознао за свет око себе. Док је извиривао из гнезда, пао је и нашао се пред опасном мачком. Његова мајка врабица одбранила га је својом храброшћу. Два најбитнија чиниоца у овој причи јесу: (1) тренутак када се неискусни и непослушни врапчић Пудик нашао испред страшне мачке и (2) начин на који је реаговала његова мајка.

б) *Зашто се прича назива ВРАПЧИЋ? Зашто врабац Пудик покушава да извири из гнезда? Пронађи реченицу која ти даје одговор на то питање. Да ли је врапчић схватио шта се гогаћа око њега? Шта му је говорила мати? Да ли је врапчић разумевао мамине речи? Како је он размишљао? Шиа то значи да је волео све га објашњава на свој начин?*

Кроз ову врсту разговора углавном вршимо анализу текста која се односи на фабулу приче и на однос врапчића Пудика према непријатном догађају. Покушавамо да уђемо у начин размишљања малог врапца и да схватимо шта је последица таквог размишљања. Дакле, истражујемо узрочно-последичне везе и односе у причи.

в) *Шиа је врапчић Пудик научио из овој гогаћаја? Писац приче каже: „Он још није знао да они који маме не верују рђаво пролазе“. Докажи то. Да ли оправдаваш или осуђујеш његове иоступке? Шта мислиш о пожривовању маме врабице?*

Овим делом анализе и овом врстом питања усмеравамо пажњу ученика на опште значење приче. Прича говори о једном догађају из свакидашњег

живота врапца Пудика и његове мајке врабице, али писац Максим Горки је том догађају дао шире или општије значење. Неопходно је ученике усмерити да сами откривају та општа значења или поруке (идеје): на који начин се неискусни врапчић чуди свету око себе - питање искуства и неискуства, непослушност према мајци - последице тог неверовања, да ли неискусни врапчић (или, можда, неискусно дете) мора све сам да доживи да би увидео какав је свет, да упозна његове добре и лоше стране или му је у стварању такве слике довољно искуство старијих, оних који су то већ искусили. Васпитна димензија приче је уметнички вешто изражена. То је однос према мајци, поверење у мајку и послушност према мајци.

7. Карактеризација ликова
8. Уопштавање
9. Домаћи задатак: *Тренутак када нисам послушао маму.*

У овом методичком моделу обраде књижевног дела „удружимо“ план текста истраживачке задатке. Најпре се уради план текста а потом за сваки елемент (тезу) тог плана поставимо истраживачке задатке. План текста, ипак, мора урадити наставник. То могу да ураде и ученици ако их за то оспособимо, али они то раде веома споро и неефикасно. Да бисмо добили у времену и да не бисмо непотребно губили драгоцену време, најбоље је да то урадимо сами водећи рачуна о примерености таквог плана самим ученицима.

Обрада књижевног дела помоћу истраживачких задатака на примеру приче „Самоћа“ Бранка В. Рагичевића:

Пришремни задаци

План приче

1. Скоро невидљива птица
2. Птица чека да истресем мрве
3. Црно око као главица чиоде

4. Изабрао сам ванилицу
5. Не знам како се назива птица
6. Нисам више сам

Истраживачки загаци

1. Скоро невидљива птица

О чему говори прва реченица у причи „Самоћа“? По чему птица личи на просушени лисн? Како писац описује птицу? Које појединости истиче у опису птице? Са чиме је писац упоредио цвркнут птице? Коју особину птице писац посебно истиче?

Прича почиње описом мале птице. Тај опис је веома необичан и уверљив. Занимљиво је поређење птице са просушеним листом. Проналазимо сличности и разлике између птице и просушеног листа. Писац износи занимљиве појединости: опис репа и кљуна. Управо у равнотежи тих појединости откривамо необичан изглед птице.

2. Птица чека да истресем мрве

Зашто птица сваког дана чека у оградној живици? Да ли је чекала са страхом или сигурношћу? Да ли је птица стварно ироучавала сваки приповедачев покрет? Зашто је то чинила? На шта писац мисли када каже да се она дуго прикрадала и проверавала? На основу чега је писац уверен да се птица њега не боји?

Писац у овом делу приче говори о односу птице према њему. Он пажљиво прати како се птица понаша, како га следи. Она проучава његово понашање да би му могла ближе прићи, да би га упознала. Већ у овом делу приче откривамо две самоће: самоћу писца који је написао ову причу и самоћу птице. Наслућујемо зашто се прича назива „Самоћа“. Птица је неповерљива и опрезна те се зато дуго прикрада и проучава пишчево понашање.

3. Црно око као главица чиоде

Којим појединостима писац наставља да описује птицу? Шта он уочава у погледу птице? Да ли он претерује кага каже да јој је око ситно као главица чиоде? О каквој клацкалици он говори?

Опис птице постаје још опширнији и лепши. Писац упоређује њено око с главицом чиоде, чиме истиче калико је птица мала и ситна. Уочавамо основну боју птице: она је сива, али у њој „просине мало рујног перја“ ваљало би се задржати на речима и изразима којима се истиче покретљивост и живост птице: накључала се, прорширила перјем, протеглила једно и друго крилце, скакутала, у три полета и три скока. Писац је уверен да се упознао са птицом и да је у њега стекла пуно поверење. Некада смо и у животу неповерљиви према људима, све док их не упознамо, чак не видимо како се понашају. Има неке сличности између птице и писца, с једне стране, и нашег односа према другим људима, с друге.

4. Изабрао сам ванилицу

Откриј смисао слике са ванилицом. Објасни слику: „И лаганим покретом руке распршијем облачић мрвица који мирише на ванилу“. Откриј реченицу у којој се говори га је птица поверљива и питома. Како о томе размишља писац приче? Зашто писац ове приче није имао појма да је птица постала поверљива?

Писац у овој причи говори у првом лицу. То значи да он дубока доживљава безимену птицу, да је она постала део његове самоће. Закључила је да је птица постала поверљива и питома, а да он о томе није имао појма. Двоје усамљених човек и птица, зближавају се у самоћи. Шта је за птицу значио колач од ванилице?

5. Не знам како се зове птица

Ко је дао прави прави одговор о којој врсти птице је реч? Да ли је то грмуша? Да ли царић? Шта значе речи: „Цар је. А царић, ваисшину, јесте“? Ова лепа лисица мора да је царић. Зашто? Зашто писац каже да јој је царство велико као багремов хлад. Писац нехотице доводи у дилему читаоца да одреди која је то птица. Он стално води рачуна о томе та птица буде у центру пажње читаоца. Ваљало би на стилском и значењском нивоу анализирати реченицу: „Светлост продире кроз завесе и пага као мрежа на оградицу и жбуње“.

6. Нисам више сам

Шта на крају приче сазнајемо о самоћи? На који начин је самоћа зближила писца и необичну птицу? Изнеси своја размишљања о самоћи. Шта би поручио свом другу после читања ове приче?

Мала птица опомиње усамљеног писца приче да он више није сам. Шта то значи да он више није сам? Могу ли се стварно спријатељити лисица и човек? Птица је морала да провери прети ли јој опасност од неког да би постала сигурна и пријатељски расположена. Последња порука приче гласи: „Више нисам осамљен, као што и она није сама кага сам ја ту, крај прозора, поред ње“. Ове речи управо говоре о томе како људи не морају бити сами ако верују једни у друге, ако између њих постоји поверење и љубав.

ОБРАДА ТЕКСТА ПО ПЛАНУ

План књижевног дела претпоставља поделу текста на битније, значајније и самосталније целине. То може бити пасус, одломак или шири део приче. Посебно је функционалан за обраду дужих прозних текстова или текстова сложеније садржине и структуре. План није искључиво везан за прозна дело, то може бити и лирска песма, али свакако, сложеније структуре.

Ученике морамо постепено уводити у процес анализе текстова по плану. Неопходно је да уочавају важније делове текста (значењске целине, наративне целине, доминантне токове радње, мање тематске целине, песничке слике итд.). План текста може бити *проси* и *сложен*. Прост план значи уочавање доминантних делова или целина, њиново регистровање и тражење одговарајућих наслова, односно поднаслова. Наслов доминантних делова може бити преузет из текста, или слободније формулисан. Сложен план, поред одређених поднаслова, обухвата и детаљнија запажања у оквиру њих, тј. одређене подтезе, мање важне теме, наративне делове и сл. „План текста се може стварати на почетку, током, пред крај и после интерпретације књижевног дела. На почетку интерпретације простији план служи за прегледно истицање предметности коју треба потпуно и детаљно тумачити. Током интерпретације ствара се детаљан план у који се поступно укључују појединости синхронно са њиховим тумачењем. У овој поставци план првенствено подстиче на детаљно аналитичко-синтетичко истраживање текста и сређује податке за завршно уопштавање. Пред крај обраде план се ређе ствара, јер је завршница интерпретације непосреднија и економичнија ако се ослања на план текста који је раније уочен и методично коришћен током часа.

Не би требало губити превише времена око састављања плана. План се редовно исписује на табли, а ученици га пишу у свеске. С обзиром на методички поступак, план може бити *колективни* и *индивидуални*. Сачињавање плана увек почиње колективним радом, фронтално. Када ученике оспособимо да успешно обављају ову операцију, онда понекад и сами индивидуално могу да сачињавају план. У почетку, уочавање доминантних делова, њихово регистровање и састављање плана ићи ће доста тешко, све док се ученик у томе не осамостали, тј. док се не оспособи за тако сложу операцију. „Када се ученик навикне да уочава групе мисли у саставима које чита, моћи ће и сам вршити анализу тока својих мисли и правилније их груписати - а то је основа праве, добре писмености, јер: да би се јасно писало, треба јасно мислити.

Постоје разни облици израде плана књижевног текста.

1. УЧИТЕТЉЕВА ИЗРАДА ПЛАНА (Наставник сам сачини план, испише га на табли и текст се обрађује по том плану.);
2. КОЛЕКТИВНИ ПЛАН (Ученици претходно прочитају текст, колективно уочавају делове, и одређују поднаслов.);
3. ИЗРАДА ПЛАНА ПРЕПРИЧАВАЊЕМ (Ученик преприча део приче па се за препричани део тражи поднаслов итд.);
4. УНАПРЕД ДАТИ ПЛАН (ученици читају текст код куће и припремају се самостално за час по унапред датом плану.);
5. ИЗРАДА ПЛАНА ПОМОЋУ СЛИКА (Испод датих слика или испод ученичких илустрација, ученици пишу поднаслове, својим речима или речима из текста. Овај облик сачињавања плана веома је лаган и њиме би требало почети овај начин обраде текста у првом разреду.);
6. ПОРЕМЕЋЕНИ ПОРЕДАК ПОДНАСЛОВА У ПЛАНУ (Учитељ припреми поднаслове, али у поремећеном реду. Ученици преписују план, али према логичком редоследу.);
7. САМОСТАЛНО ОДРЕЂИВАЊЕ ПЛАНА (Наставник наведе број целина или одломака, ученици читају текст, означавају целине и дају одговарајуће поднаслове. Целу ову индивидуалну радњу ученика треба ваљано проверити.);
8. ДАВАЊЕ ПОДНАСЛОВА ДАТИМ ЦЕЛИНАМА (Одреди се целине - значењске, наративне, мање тематске, доминантни токови радње, песничке слике и друго, а ученици сами дају поднаслове.);
9. САМОСТАЛНО САЧИЊАВАЊЕ ПЛАНА (Ученици читају текст и самостално одређују целине и сачињавају план.).

Обрада текста помоћу доминантног књижевног лика на примеру бајке “Стакларева љубав” Гроздане Олујић:

1. Мотивациони поступак (припремни разговор)
2. Најава наставне јединице
3. Изражајно (интерпретативно) читање
4. Емоционална пауза

5. Разговор о непосредном доживљају и утисцима
6. Тихо усмерено читање - тихо читање по датом плану
7. Аналитичко-синтетичко проучавање приповетке (интерпретација)

План приче

Отац саветује дечака

Сјај и прозирност стакла све више су привлачили дечака

Да ли у стакленој рудачи живи чаробњак

Безоблична маса се претвара у девојчицу

Ја ћу бити видљива само за тебе

Љубав је крхкија од стакла

Све је био само сан

Прича не престаје да се понавља

8. Лик безименог дечака
9. Препричавање
10. Вежбе изражајног читања
11. Домаћи задатак

ТЕМАТСКО-МОТИВСКА ОБРАДА КЊИЖЕВНОГ ТЕКСТА

Песма Добрице Ерића „Славуј и сунце“ веома је погодна за тематско-мотивску анализу, коју неки теоретичари називају само „мотивска анализа“. Чини нам се да је први термин „тематско-мотивска, шири и адекватнији и снажније истиче повезаност тема и мотива у једном књижевном делу. С правом би се могло рећи да је овај методички поступак тежак за млађи узраст, јер ученици не оперишу појмовима „тема“ и „мотив“ али, није баш тако. Ученици млађег узраста, посебно ученици трећег и четвртог разреда, имају веома развијену способност запажања појединости у књижевном делу, а то је најважније за примену оваг поступка у настави књижевности. Ученике треба, једноставно, усмеравати да уочавају главне и споредне мотиве, без обзира што се неће користити тим терминима у току анализе и што не знају њихова значење.

Књижевни мотиви у овој песми веома су развијени и могу бити носиоци њене методичке интерпретације. Стваралачко преплитање песничких мотива, ако је реч о лирској песми, изазива разноврсне асоцијације, сугестије и наговештаје. Али, исто тако, јаш снажније истиче лепату и уметничку снагу песничких спика, посебно ако је та описна песма као што је то „Славуј и сунце“ Добрице Ерића.

1. Интелектуално-емоционална припрема (мотивација)
2. Најава наставне јединице
3. Стваралачки портрет писца
4. Изражајно (интерпретативно) читање
5. Психолошка пауза

6. Разговор о непосредним доживљајима и утисцима
7. Тихо усмерено читање — припремни задаци
8. Тумачење непознатих речи и израза
9. Аналитичко-синтетичко проучавање

Тематско-мотивски план

У кљуну славуја свиће песма пролећа

Сунце израња из плаве баре

Кроз расцветале јабучаре

Снег мирисних латица пада

Славуј из гаја сунце поздравља

Замисли за трен да имаш крила

Овај план обухвата доминантне мотиве у песми „Славуј и сунце“. Ученике можемо у току тихог усмереног читања да упознамо са овим задацима, шта захтевамо од њих, на шта да обрате пажњу док буду читали песму и размишљали о њој. Ови припремни задаци формулисани у форми тематско-

мотивског плана морају бити јасни ученицима. Аналитичко-синтетичко проучавање песме тећи ће по овом плану, уз напомену да се мора поштовати редослед појединих тематских јединица, како је овде наведен. На пример, првом темом овога плана истиче се мотив пролећа. Да би ученици то разумели, мора се аналитички објаснити стих: „И док кљуну славуја свиће/песма пролећа“. Мотив пролећа ученици ће откривати у целој песми, а не само у једној строфи. Другим мотивом истиче се мотив сунца, који је снажно присутан у овој песми. У оквиру овог мотива ученици ће открити мање или тзв. подређене мотиве: сунце у коси луга, славуј поздравља сунце, у гају преду сунчеве преље, ружа сунца, а сунце слуша. .., сунце са цера дарује. .. На сличан начин обрадићемо све мотиве водећи рачуна о томе да се анализа не оди на механичко регистровање појединих лирских елемената који чине мотив. Важно је да у току анализе усмеравамо ученике да осете лепоту песничког казивања, да осете лепоту језика и песничких слика.

6. Синтеза - кратак синтетички разговор о суштинским вредностима песме, о доживљености песме, о њеним мотивима и значењима, о лепоти језика или још једно изражајно читање песме.
7. Лепота песничког изражавања

ЛИТЕРАТУРА

Милатовић, В. (2011). *Методика наставе српског језика и књижевности у разредној настави*, Београд: Учитељски факултет.

Николић, М. (2004). *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства